

1958 – "חוקר-העל": הסמכות למנות שופט חוקר ועריכת חקירות סיבות מוות בצה"ל

מאת: סגן אלמוג מגל, קצין ייעוץ במדור אכיפה, מחלקת היועץ המשפטי לאזור יהודה ושומרון.

בשנת 1958 אושר בכנסת חוק חקירת סיבות מוות, התשי"ח-1958. מכוח החוק ניתן למנות שופט חוקר, לבירור נסיבות של אירוע מוות "בלתי טבעי". בזמן הליכי החקיקה, עלתה השאלה, מה היחס הראוי בין ההסדר שבחוק, לבין סדרי חקירת סיבות המוות בצה"ל. בשנת 1963 תוקן חוק השיפוט הצבאי, תשט"ו-1955 והחיל הסדר ברוח חוק חקירת סיבות מוות, בהתאמות הנדרשות למערכת המשפט הצבאית. ההסדר שנוצר משקף מספר היבטים ייחודיים, שמאפיינים את מערכת המשפט הצבאית.

רקע עובדתי

עם הקמת המדינה אומץ בחקיקה בישראל ההסדר המנדטורי, שלפיו, לפני העמדתו של נאשם לדין בגין עבירת פשע, ובמקרים מסוימים בעבירת עוון, תחול חובה לקיים חקירה מוקדמת על ידי שופט בית משפט השלום. כלומר, לאחר סיום החקירה הפלילית היה ממונה שופט של בית משפט השלום, אשר היה מבצע חקירה **נוספת**, בה הייתה לחשוד ההזדמנות להתמודד עם חומר הראיות נגדו ובסיומה היה השופט יכול להיווכח אם קיים סיכוי סביר להרשעה בסופו של ההליך.

מינוי "השופט החוקר" הוא כלי ותיק, ששורשיו מגיעים עד למאה ה-11. מבלי להיכנס לכלל סוגי החקירות המוקדמות, הרי שאלו שהיו נפוצות בשיטת המשפט הקונטיננטלית (האירופית) ובשיטת המשפט האנגלית, עליה מתבססת שיטת המשפט הישראלית; השופט בחקירה המוקדמת נועד לשמש "**חוקר-העל**" העורך מעין חקירה משלימה לחקירת המשטרה, ובודק אם הגשת כתב אישום, או אי-הגשתו, מוצדקת. במסגרת החקירה, על השופט החוקר לשמוע עדותו של החשוד ולראות את הראיות עמן יידרשו התביעה וההגנה להתמודד. למנגנון זה יתרון במערכות משפטיות, בהן הגורם המכריע את המשפט אינו בהכרח שופט מקצועי, אלא המושבעים. במקרים אלו, סברו מי שהגו את המנגנון, נכון יהיה שלפני הבאת הדברים בפני אנשי העם, שאינם מכירים את החוק, העניין ייבחן בידי גורם שיפוטי מקצועי, שבסיום בדיקתו יובא התיק בפני המושבעים. מכיוון ששיטת המשפט הישראלית שונה מזו הבריטית, ומבקשת לאורך השנים להישען על שיפוט מקצועי, בסוף שנות החמישים הוחלט לבטל מנגנון זה.

במקביל, קבע החוק כי לשר המשפטים הסמכות למנות שופט לחוקר סיבות מוות, בעל סמכויות רבות, למעט הסמכות להעמיד אדם לדין בפועל. כלומר, בסיום הבדיקה על השופט החוקר את נסיבות המוות במקרה מסוים להעביר את החומר לידי פרקליטות המדינה, להחלטה ביחס להמשך ההליכים, לאחר שמיעת המלצותיו. לחוקר נסיבות מוות מונו תחילה ראשי מחוזות השיפוט של בתי משפט השלום, אך לקראת שנת 1956 כבר הוסמכו לכהן ככאלו גם קציני משטרה, ולא רק שופטים; גם בתחום זה נדרשו תיקוני חקיקה.

הליכי החקיקה

והסיבה היא: להבטיח כי במקרים של האשמות רציניות לא יועמד אדם לדין, למשפט, אלא אם כן קיים יסוד רציני להעמידו לדין. כי עצם העובדה שאדם הובא למשפט, שהוא הועמד במה שקוראים Jeopardy – בסכנה, – יש בכך דבר חמור מאד, יש בכך גם פגיעה בכבוד. ואת הפגיעה הזאת לא ירפא ולא יחסל גם פסק-דין מוכה. לכן, דווקא לגבי אותן עבירות שהן רציניות ושמשום שהן רציניות הן גם פוגעות בכבוד האדם לכל ימי חייו – דווקא לגבי האשמות ועבירות כאלו דרושה חקירה מוקדמת. ומפני כך היא קיימת בקשר עם האשמות הרציניות ולא בקשר עם האשמות הקלות.

הסבר על מניין החקירה המוקדמת, מתוך דבריו של ח"כ יוחנן בדר, בישיבת הכנסת מיום 14 בינואר 1958

בשנת 1956 הוצע לתקן את חוק סדר הדין הפלילי, כך שיבוטל מוסד השופט החוקר וישונה מוסד חוקר נסיבות המוות. עם זאת, הכנסת נמנעה מלתקן את החוק כמוצע בתחילה, ומנגנון מינוי השופטים "לחוקרי-על" נותר בעינו, כאשר ליועץ המשפטי לממשלה ולבאי-כוח החשוד נותרה הסמכות לבקש לקיים חקירה מוקדמת לפני הגשת האישום. בשנת 1965 בוטל ההסדר של החקירה המוקדמת בדין הישראלי, רובו ככולו.

בכל הנוגע לחקירת סיבות מוות, בחוק משנת 1958 עוגנה האפשרות למנות שופט חוקר לצורך בירור נסיבות מותו של אדם, כאשר מתקיים יסוד סביר לחשש כי סיבת מותו אינה טבעית. השופט מתמנה לבקשת היועץ המשפטי לממשלה, קצין משטרה, רופא או כל אדם אחר מעוניין. בחוק ניתנו לשופט שורה של סמכויות, ובהן גם האפשרות להורות על קיומן של בדיקות מסוימות בגופת הנפטר (לרבות - נתיחה ובדיקות נוספות).

אם בסופה של החקירה נמצא על ידי השופט החוקר כי קיים חשד לעבירה ואותר החשוד בעבירה – הוא הוסמך להורות לפרקליטות המדינה להעמיד את אותו חשוד לדין פלילי. הסדר זה קיים גם בימינו.

מעיון בפקודות המנדטוריות, שבוטלו בחוק החדש מ-1958, נראה כי המחוקק ביקש לשנות מספר פרוצדורות שהיו מורכבות למדי, ולאפשר לשופט שיקול דעת רחב בהחלטותיו. בנוסף, המחוקק ביקש להגן על זכויות משפחתו של הנפטר לבקש חקירה נוספת בהליך הייחודי של מינוי שופט חוקר, אם זו אינה מסתפקת בממצאי החקירה המשטרתית הרגילה.

בעת חקיקת החוק לא נקבע הסדר הנוגע לתחולתו של החוק בצה"ל. זאת, למרות שהחוק נחקק זמן לא רב לאחר תחיקתו של חוק השיפוט הצבאי, התשט"ו-1955 (החש"ץ), ולמרות שהיה מי שהזהיר כי הליכי החקיקה "החמיצו" את השיקולים הצבאיים: כבר בשלבי החקיקה, חבר הכנסת יצחק רפאל הביע דאגה ביחס לשאלה, כיצד ייושם החוק, ביחס למוות בתחומי הצבא באופן כללי ובנסיבות מבצעיות בפרט.

חרף שאלת חבר הכנסת בעניין, כשישה ימים לאחריה, התקבל החוק בקריאה שנייה ושלישית מבלי להתייחס לעניין זה.

ועוד שתי הערות יסודיות יותר : סעיף 12 קובע, שאם
„מת אדם ויש יסוד סביר לחשש שסיבת מותו אינה טבעית,
או שמותו נגרם שלא כדין... רשאי כל אדם מעוניין לבקש
חקירה בסיבות המוות“. מהנ"ל נובעת עילה לכל משפחה,
שאחד מבניה ניספה בהיותו בשירות הצבא, לדרוש הסעלה
השופט החוקר. סעיף כזה עלול לגרום צרות מרובות, ביחוד
בימי מבצעי לחימה. לכן, לדעתי, נחוצה כאן זהירות מרובה
בניסוח. יש לסייג את תחולתו של החוק לגבי מקרי מוות
בצבא בכלל ובשעת לחימה בפרט. בכל אופן, נדמה לי שגיר
סוח זה צריך להיעשות תוך תיאום עם משרד הבטחון,
שאנשיו בקיאים יותר בשאלות אלו.

מתוך דבריו של חה"כ יצחק רפאל, בישיבת הכנסת השלישית מיום 24 בינואר 1958

משרד הביטחון והפרקליטות הצבאית הבחינו בבעיה שנוצרה, והממשלה פעלה לתיקון החוק, באחד התיקונים הראשונים לחש"ץ. באותו תיקון (התיקון השלישי לחש"ץ, משנת 1962), הוסף לחוק השיפוט הצבאי מנגנון דומה לזה הקיים בחוק חקירת סיבות מוות. מדברי ההסבר עולה, שהצבא ביקש לקבוע הסדר ייעודי, שיהיה חלק ממערכת המשפט הצבאית.

הקמת המנגנון המקביל עוגנה בסעיפים 298 - 298 לחש"ץ. לפי אותו פרק חדש בחש"ץ, הפרקליט הצבאי הראשי הוסמך להורות על חקירת סיבות מוות, מיוזמתו או לבקשת אדם מעוניין (היועץ המשפטי לממשלה, קצין משטרה, רופא, או בן משפחה של הנפטר). אם הוחלט על מינוי שופט חוקר, על הפצ"ר היה להודיע על כך לנשיא בית הדין הצבאי ערעורים אשר ימנה את השופט.

ל ס ע י ף 49

בשנת 1958 נתקבל בכנסת החוק לתיקון סדרי הדין הפלילי (חקירת פשעים וסיבות מוות), תשי"ח-1958, אשר שינה, בין השאר, את הוראות החוק הנוגעות לחקירת מקרי מוות בלתי טבעיים. החוק המוצע בא לקבוע הוראות מקבילות, בשינויים המחוייבים לפי הענין, בנוגע לדרכי חקירתם של מקרי מוות בצבא. הוראות אלו לא יחולו על מי שכפוף לשיפוט הצבאי לפי סעיפים 7 ו-11 של החוק העיקרי.

מתוך דברי ההסבר להצעת תיקון השלישי לחוק השיפוט הצבאי (ה"ח 537, 28 בנובמבר 1962)

תיקון החש"ץ נחקק בחודש יולי 1964. זמן לא רב לאחר מכן, הותקנה פקודה צבאית מחייבת בעניין זה, פקודת מטכ"ל 33.0305, המיישמת את הוראות החוק.

בחש"ץ, כמו גם בחוק חקירת סיבות מוות, נקבעו "שסתומים" להגנה על זכויות קרוביהם של אנשים שנפטרו. כך למשל, נקבע כי אם הפרקליט הצבאי הראשי הודיע שאין בכוונתו להורות על מינוי שופט חוקר, ניתן לפנות לשופט שלום בהתאם לחוק חקירת סיבות המוות. לצד זאת, בתיקון לחש"ץ נקבע שההוראות בדבר חקירת סיבות מוות לא יחולו בקשר למותו של חייל בקרב.

בשנת 2016 תוקן חוק השיפוט הצבאי ונקבע, כי הסמכות למנות שופט חוקר סיבות מוות תהיה נתונה לנשיא בית הדין הצבאי לערעורים, אליו יכול הפרקליט הצבאי הראשי, כמו גם כל אדם אחר מעוניין, לפנות ולבקש מינוי שופט כאמור. זאת, בהינתן שקיים יסוד סביר לחשש שסיבת מותו של החייל אינה טבעית, נגרמה בעבירה או בעת שהוא נתון במעצר. בכך, מנגנון הפתיחה בחקירה של שופט חוקר הושווה להסדר הכללי במדינת ישראל, לפי חוק חקירת סיבות המוות.

חשיבות החוק

לחקיקה בנוגע לסוגיית חקירת סיבות מוות בצה"ל חשיבות בשורה של היבטים, חלקם כאלה שמדגישים עקרונות יסוד והיבטים ייחודיים בחוק השיפוט הצבאי ובמערכת המשפט הצבאית.

כך למשל, ההחלטה לקבוע את הסדר חקירת נסיבות המוות כפרק בחוק השיפוט הצבאי, ולא בהפניה לחוק "הכללי" שנחקק בישראל בשנת 1958, מדגישה את העובדה שהמחוקק הקפיד על מעמדו של חוק השיפוט הצבאי "כקודקס שלם" העומד בפני עצמו.

החוק אף מבטא הכרה בייחודיות מערכת המשפט הצבאי באופן הבא לידי ביטוי בהפקדת החקירה בידי שופט צבאי ובהחרגת מוות בקרב מן ההסדר הקיים בחוק.

מדוע בחרתי בנושא?

במשך השנים מונו מעת לעת שופטים חוקרים בקשר לאירועי מוות בצה"ל, אך זאת במקרים מועטים יחסית.

האירוע האחרון שנבדק בידי שופט חוקר, היה בקשר לפרשת מותה של רב"ט טוביט רדקליף ז"ל, ששירתה כלוחמת יהלום בגדוד הגנה אווירית בחיל האוויר ונמצאה כשהיא ירויה בראשה ביום 21 בפברואר 2015, בעמדת שמירה בבסיס חיל האוויר בפלמחים. חקירת האירוע בעניינה של רב"ט רדקליף ז"ל הייתה מעמיקה ומפורטת, ובסיומה נקבע כי אין יסוד לחשד שמותה נגרם בעבירה.

קריאת ההחלטה בנושא מינוי שופט חוקר לבדיקת נסיבות מותה של רדקליף ז"ל, כמו גם ההחלטה בתום החקירה, עוררה בי רצון להעמיק וללמוד את יסודותיו של מוסד חקירה ייחודי זה, המופעל בימינו במקרים חריגים ויוצרי דופן.

פרשת מותה של רב"ט רדקליף ז"ל העסיקה את הציבור לאורך זמן; בתצלום – שער כתבה בנושא, מאתר "וואלה! NEWS", מיום 18 בינואר 2018

להרחבה בנושא, ראו המקורות הבאים:

- [הצעת חוק לתיקון סדרי הדין הפלילי \(שופטים חוקרים\), התשט"ז-1956;](#)
- [חוק לתיקון סדרי הדין הפלילי \(חקירת פשעים וסיבות מוות\), התשי"ח-1958;](#)
- [חוק חקירת סיבות מוות, תשי"ח-1958;](#)
- [עמוד מאגר החקיקה של הכנסת בקשר לתיקון השלישי לחוק השיפוט הצבאי, משנת 1964;](#)
- [הצעת חוק השיפוט הצבאי \(תיקון מס' 3\), התשכ"ג-1963;](#)
- [חוק השיפוט הצבאי \(תיקון מס' 3\), התשכ"ד-1964;](#)
- [עמוד מאגר החקיקה של הכנסת בקשר לתיקון מספר 67 לחוק השיפוט הצבאי, משנת 2014;](#)
- [ערעור \(ב"ש\) 128/16 ק' ג' נ' הפרקליט הצבאי הראשי \(28 במארס 2017\);](#)
- [ב"ש \(דרום\) 11/17 קדיג'ה גריי נ' הפרקליט הצבאי הראשי \(18 בינואר 2018\).](#)